

Az alábbiakban egy, a „Városaink kulturális építészete” címmel, 1978. szeptember 18-án Egerben, a Képzőművészeti Világhét alkalmából tartott szakmai tanácskozáson elhangzott előadás szövegét közöljük. A közlést három körülmény indokolja. Az első az, hogy a szerző korábbi cikkében (Papp István: A „tojás” és ami kikelt belőle. = Könyvtáros, 1975. 7.sz. 383–391.p.) kifejtetteket továbbgondolja, kiegészíti és újrafogalmazza, érvényesítve azoknak az építési szakmai programoknak a tapasztalatait is, amelyek néhány megyei könyvtár új épületéhez azóta készültek. A második az, hogy témáját ez alkalommal nem annyira a könyvtáros szakma, mint inkább a használók, a fenntartók és az építésszek szemszögéből közelíti meg. S harmadjára a tárgy aktualitása: épül a szegedi és a békéscsabai könyvtár, amelyek nagyságrendi és minőségi változást jelentenek közművelődési könyvtárépítészettünkben; egy sor más megyei könyvtár (Debrecen, Szolnok, Salgótarján, Kecskemét, Zalaegerszeg, Veszprém) új épületének vagy jelentős bővítésének szakmai, sőt részben építészeti előkészítése is e koncepció jegyében történt meg; további megyei és közel hasonló nagyságrendű városi könyvtárak állnak ugrásra készen, hogy megkezdhesék a tervező munkát, majd a beruházást. Főként ez utóbbihoz kívánunk segítséget nyújtani a jelen, remélhetőleg hozzászólásra késztető írás közreadásával. (– a szerk.)

A MEGYEI KÖNYVTÁRAK ÉPÜLETMODELLJÉRŐL

PAPP ISTVÁN

A kérdés: milyen és mekkora legyen a könyvtár?

Nem csodálkoznék, ha bárki is megkérdezné, hogy vajon aktuális-e foglalkozni azzal a témával, amelyet e konferenciára készülve választottam. Végre egy kulturális intézmény, amely nem mutat válságjeleket, nem küszködik feladatrendszerre és szerepköre tisztázásával, társadalmi presztizse vitathatatlan, a szabad időért zajló versenyben állja a sarat még a kocsiival, telekkel és televízióval szemben is, – egyszerű a dolog tehát: ha a fenntartói elszánáshoz teli buksza is párosul, akkora és olyan könyvtárat tervez és épít az építész, amekkorát és amilyent a könyvtáros csak elképzeli.

Ez a megállapítás egyszerűnek látszik, nyugtalanítóan egyszerűnek. Tényleg így áll-e a helyzet a valóságban?

Nem vállalkozom most arra, hogy szociológiai szempontból vizsgáljam a könyvtárat és szolgáltatásait a társadalom intézményrendszerében; nem merem boncolgatni azt az érzékeny kérdést sem, hogy a könyvtárak társadalmi presztizse hányadik helyhez elegen-

dő, amikor az anyagiakban való részesedéshez sorakoznak fel a kulturális intézmények. Még csak a könyvtár fontosságát, nélkülözhetetlenségét sem akarom annyi érdemesebb személy után újra bizonygatni.

Amiről szólni akarok, az csupán a könyvtár mekkorasága, még inkább a milyensége. S erről sem általában, hanem a városok, még pontosabban a megyeszékhelyek könyvtárait illetően. Ugyanis, – ki tudná az okokat pontosan felderíteni, hogy miért, – több mint tíz megyében foglalkoznak új megyei könyvtár építésének, vagy a régebbi épület kisebb vagy jelentős bővítésének a gondolatával. Van, ahol már az építési területet készítik elő, van, ahol a kiviteli terveken dolgoznak, egyes helyeken már döntést hoztak az illetékes szervek a beruházás szükségességéről, máshol megrendelték a szakmai programot, itt a párt- és tanácsi vezetők szorgalmazzák az új könyvtárat, ott még csak a könyvtáros agitál érte, – de akárhogy is álljon az ügy, az embernek az a bonyomása, hogy az elkövetkező időszakban újabb, talán még nagyobb arányú könyvtárépítési hullám következhet be, mint a hatvanas években. (Ne feledjük, az előadás 1978-ban hangzott el! Ám most sem reménytelen a helyzet. – a szerk.) Mindezek az előkészületek egyelőre csak a társadalmi szükségletet jelzik; egészen más kérdés az anyagi feltételek alakulása!

Függetlenül attól, hogy ezek a beruházási szándékok megvalósulnak-e vagy sem, a könyvtáros szakmának választ kell adnia arra a kérdésre, hogy legjobb tudása szerint milyen épületre van szükség, pontosabban, hogy mekkora és milyen állománynak, milyen tevékenységeknek és szolgáltatásoknak kell építészeti környezetet teremteni. Közhely, de eleget nem ismételtető közhely, hogy az üzemeltetőnek kell megmondania, mire akarja használni az épületet, s ehhez tervezi az építész a színteret. Világos, hogy a tartalom és a forma sajátos és elszakíthatatlan egységéről van szó, ami minden műalkotás, de mondhatnám minden használati tárgy értékének legfontosabb fokmérője. Minél pontosabban, világosabban és logikusabban fejt ki a könyvtáros elképzelését intézményéről, annál nagyobb a valószínűsége, hogy olyan épületet kap, amelyik megfelelő formai keretet biztosít a tartalomnak.

Kérdéses azonban, vajon a könyvtárosnak szabad keze van-e a könyvtári modell megfogalmazásakor, vagy pedig számolnia kell bizonyos objektív, tőle független tényezőkkel is. Meggyőződésem, hogy akkor jár el helyesen, ha nem önkényesen, saját elfogultsága szerint formálja a könyvtár tartalmát, hanem a társadalmi szükséglet meghatározó szerepét felismerve, e szükséglet természetét, változási irányait gondosan tanulmányozva jut el a végeredményhez.

Esetünkben egy-egy megye és központi szerepet betöltő városa szükségleteit kell felmérnünk: milyen igényeket támasztanak ezek az egész megyére kiterjedő könyvtári ellátási rendszer vezető intézményével szemben? Már a kérdés feltevésével is érzékeltetni szerettem volna, hogy kétarcú, helyi és területi, azaz városi és megyei funkciókat ellátó intézményt kell magunk előtt látni. Nem hiszem, hogy e kettősség ellentmondást is tartalmazna, hiszen mint ahogy sok más intézmény és szolgáltatás, hasonlóképpen a könyvtár esetében is a város és vonzáskörzete egységben és kölcsönös egymásrautaltságában való szemlélete az egyetlen helyes kiindulási alap. Ahogy egy áruház alapterületét és árualapját sem kizárólag a város lakosságának létszáma szerint méretezik, hanem a városban bevásárlók szerint, ugyanúgy kell eljárunk a könyvtárnál is.

Mi a könyvtár dolga?

Hát igen. Azt, gondolom, tudjuk, hogy egy áruháztól mit vár el a lakosság, de mernék-e teljes határozottsággal válaszolni arra, hogy mit vár el egy könyvtártól? Nem inkább az-e a mai helyzet, hogy a lakosság tájékozatlan afelől, hogy milyen könyvtári szolgáltatásokhoz van joga, s egyfelől használja azt, amit kap, másfelől azt sem tudja, hogy mit kaphatna, s ezért nem is használja.

Sajnos, még mindig elvont tételeknek számítanak olyan megállapítások, mint – csak néhányat hozok fel példaként, – az információk és informáltság döntő szerepe a társadalmi élet minden területén, a közéletben, a politikában, az irányításban, a kutatásban, a termelésben, de a mindennapi élet legkisebb dolgában is; az iskola új oktatási módszerei, amelyeknek egyik fő jellemzője a lezárt ismeretanyag átadása helyett az ismeretek megszerzésének és alkalmazásának a módjára való megtanítás; az egész életen át tartó tanulási folyamat kibontakoztatása; a szabad idő alkotó és kreatív jellegű eltöltése; a szocialista demokrácia talaján kibontakozó közösségek életében való részvétel; a modern technika által produkált információhordozók és a kezelésükhöz való eszközök rohamos és általános elterjedése stb. – és nem vontuk még le kellőképpen és társadalmi méretekben a hagyományos könyvtári intézmény lényegi átalakulását jelentő következtetéseket. Ezzel az általánosító, s ezért az egyessel szemben esetenként szükségképpen igazságtalan megállapítással nem akarom kétségbe vonni jónéhány könyvtárunk dicséretes erőfeszítéseit, amelyeket a változó társadalmi szükségleteknek megfelelő könyvtár kifejlesztése érdekében kifejt; a már említett, csupán az anyagiakkal korlátozott beruházási kedv a fenntartó tanácsok részéről pedig azt mutatja, hogy a politikai-állami vezetés helyesen látja a korszerű könyvtári szolgálat szükségességét. De attól félek, hogy a társadalom nagy tömegeinek tudatában még ma is az élet által meghaladott kölcsönkönyvtári kép él: a városi könyvtár azoknak való, akik szórakozásukat az olvasásban lelik, s nincs elég pénzük a könyvek megvásárlására.

Ezen a könyvtárképen kell változtatni, tudva, hogy a könyv, vagy helyesebben a különféle alakot öltő információhordozó mindenki életének szerves részévé válik, mindenki rászorul a szervezett és bármikor visszakereshető, adott feladat vagy élethelyzet megoldásához szükséges információkra, hogy a magánkönyvtárak elsősorban nem is a lakások méretei miatt, hanem az információhordozók óriási, nem szakembernek ellenőrizhetetlenül áttekinthetetlen tömege, az információk megszervezéséhez szükséges hatalmas szellemi és technikai apparátus hiánya miatt nem jelentenek társadalmi választ az információs robbanás kihívására, s szerepük csak másodlagos és kiegészítő jellegű lehet, hogy a könyvtárhasználat egyáltalán nem passzív, pusztán befogadásra korlátozódó egyéni művelődési forma, hanem a szerző és az olvasó eszméinek összeütköztetése, amely mindenképpen a társadalomban ható erővé válik, de amely már a könyvtári szinten is megkívánja a befogadás, a vita, az alkotás közösségi formáit.

A nyitott könyvtár eszménye

A társadalom könyvtárképének megváltoztatása azonban nem agitáció kérdése, vagy csak nagyon kis mértékben az. Igazi hatást csak a könyvtár fizikai és szellemi mivoltának

megújulásától várhatunk, azaz ha a könyvtár épületében, felszereltségében, külső-belső megjelenésében, állományában és tereiben, szolgáltatásaiban és személyzetében, működésében és atmoszférájában ténylegesen megfelel annak a könyvtári modellnek, amelyet jobb szó híján *nyitott könyvtárnak* nevezek. Nyitott abban az értelemben, hogy nemcsak rendelkezésre áll a közösség minden egyes tagjának, de mindent elkövet annak érdekében, hogy a közösség használja is; nyitott minden információ előtt: noha állományát racionális nagyságrendben tartja, de a könyvtári rendszerhez való kapcsolódás révén képes beszerezni a használói számára szükséges bármely információt; nyitott új funkciók és szolgáltatások befogadására és nyitott színtere használói különféle kulturális tevékenységeinek. Nyitott kapcsolatainak építésében és nyitott mindenféle együttműködés előtt. Ha forradalmi jelentőségű tette volt könyvtárügyünknek az állomány szabadpolcra helyezése, azaz a könyvek és az olvasók közötti közvetlen kapcsolat létrehozása, a második forradalom éppen a nyitott könyvtár megvalósítása lenne.

Konkrétabbra fordítva a szót, kísérletet teszek a nyitott könyvtár eszméjéből fakadó építészeti követelmények és könyvtári funkciók megfogalmazására.

Kezdjük mindjárt a városon belüli elhelyezés kérdésével. Hamis az az okoskodás, hogy a könyvtár maga központképző városi intézmény, azaz ha jó a könyvtár, a használók felkeresik, bárhová is telepítették. Elég magas használati ingerküszöb szükséges ahhoz, hogy valaki távoleső, nehezen megközelíthető könyvtárat is rendszeresen látogasson. Nem a könyvtár gyakorolja a tömegekre az igazi vonzerőt, hanem az az intézményi és szolgáltatási együttes, ami a város központját jelenti, s amelynek szerves összetevője maga a könyvtár is. Ezért fontos, hogy az épület helyét a fő forgalmi útszakaszok mentén, a gyalogosforgalom áramában, a tömegközlekedési eszközökkel jól megközelíthető helyen jelöljék ki. Ezért örülök, hogy Zalaegerszegen a piac mellett, a körjáratú autóbussz megállójától száz méternyire van a könyvtár, s ezért harcol a Fővárosi Tanács művelődésügyi főosztálya azért, hogy a Fővárosi Könyvtár új épülete a Kálvin-térre, a metró leendő csomópontja fölé kerüljön. Hiába nyitott a könyvtár, ha a közönség nem botlik bele.

Apropó, botlik. A nyitott könyvtár küszöb nélküli könyvtár. Már régen lejárt, csak mi nem vettük észre, a bejáráthoz vezető lépcsősorral magának tekintélyt kivívni akaró könyvtár ideje. Minél egyszerűbb a belépés, minél invitálóbb a bejárat, annál könnyebben győzzük le magunkban azt a pszichológusok által jól ismert küszöbfélelmet, amelyet mindannyian érzünk, ha ismeretlen helyre, különösen ha – érdekes ellentmondás! – középületbe lépünk. Az utcán ne csak a könyvtár nevét viselő hivatalos felirat jelenjék meg, s ne csak néhány kiállítási vitrin; könyvtárunk reklámozza magát bátran olvasói előtt, s a félnélkebb használókat ösztönözze azzal is a belépésre, hogy látni engedi az utcai járókelőknek a belsejében folyó mozgalmas életet. Nem egy könyvtárat láttam külföldön régi, pompázatos épületben működni. Műemlékjelleg ide, műemlékjelleg oda, a lépcsősor tetején hivalkodó dískaput bezárták, s az utcaszintről nyitottak új bejáratot mellette. S egyszerű technikai trükkel a közeledő lépésére az ajtó önműködően nyílik.

Terek, övezetek, szolgáltatások

A nyitott könyvtárnak nincs előtere: nincs szükség senkiföldjére a bejárat és a szolgáltatásokat nyújtó terek között. Önkritikusan felülvizsgáltuk azt a korábbi elképzelésün-

ket, amely egy úgynevezett klubövezetet iktatott a könyvtár ellenőrzési pontja elé azzal az indoklással, hogy az itt elhelyezett szolgáltatások (hírlapolvasó, büfé, előadóterem, kiállítás stb.) minden megkötöttség, beiratkozás nélkül is **használhatók**. Ám a nyitott könyvtár egésze használható megkötöttség nélkül (beiratkozni az olvasónak csak akkor szükséges, ha kölcsönözni óhajt valamit), s az állományt helyben használó miatt kényszerüljön a könyvtár elhagyására, – mert lényegében ezt jelenti, ha áthalad az ellenőrzési ponton, – amikor egy csésze kávéra szottyán kedve?

A használó előtt kitárul a könyvtár

Ám korántsem akarunk lemondani egyetlen funkcióról sem, amelyet a korábbi klubövezetben helyeztünk el. Inkább az egész övezetet integrálni kívánjuk a könyvtári térrendszerben az ellenőrzési pont mögé, és új szerepet szánunk neki: elosztó övezetként működik a különféle szolgáltatásokat tartalmazó terek között. A bejáráshoz közvetlenül kapcsolódó ellenőrzési pontnak pedig más funkciója nincs, mint a visszahozott dokumentumokat átvenni, a kivinni szándékozottakat regisztrálni, s ruhatárral állni a használók kényelmére.

Az elosztó övezetet a könyvtár magjában képzelem el, s nem föltétlenül egyetlen szinten, hanem elosztva mindazon szintek között, amelyeken nyilvános szolgáltatások vannak. Hívhatjuk ezt *kommunikációs övezetnek* vagy *pihenő övezetnek* is; mindenesetre az egész könyvtár egyik legvonzóbb, legforgalmasabb területe. A dokumentumanyag, a könyvtár kínálata már itt megjelenik, de legkevésbé katonás rendben tálalva az olvasók elé. Az itt elhelyezett kiállítások darabjait kézbe lehet venni és ki lehet kölcsönözni. A kényelmes ülőbútorokba beépített csatlakozók révén fülhallgatókkal igénybe lehet venni a zenei szolgáltatásokat. Rendelkezésre állnak itt a napilapok és a magazinok, a televízió és a rádió műsora. Itt lehet beszélgetni, randevúzni, egy üdítőt meginni, egy hideg vagy meleg szendvicset elfogyasztani. Ehhez csatlakozik az előadóterem, amely – a többcélú hasznosítás érdekében – inkább az elosztó övezet kiöblösödése, semmint önálló színházterem. Nem áll az az ellenvetés, hogy a rendezvények közönsége zavarja a könyvtár más szolgáltatásait használókat, s nem ragaszkodunk ahhoz sem, hogy az előadóterem a földszintre kerüljön: lehet a pincében vagy a padláson is.

A kényszermentes, szabad választás örömét kell éreznie a használónak, aki előtt, ha megáll az elosztó övezetben, kitárulnak a könyvtár különböző szolgáltatásokat kínáló terei. Nem szabályokkal, tilalomfákkal, kordonokkal, falakkal és ajtókkal irányítja használóit a nyitott könyvtár az egyes szolgáltatások, állományrészek felé. Nem autoritér módon, helyettük dönt az igénybevételről, hanem a választást rábízta az egyénekre, bizva abban, hogy az igények megtalálják a nekik megfelelő szolgáltatásokat akkor is, ha tiltások és előírások helyett csak tanáccsal segíti őket.

Az elosztó övezetet körülvevő térrendszer fogadja be a könyvtár szabadpolcos állományát, s a használatához szükséges berendezéseket és szolgáltatásokat. Alapkövetelmény a térrendszer flexibilis volta, vagyis az egyes funkciókhoz rendelt területek a későbbiek során más funkciók ellátására is átcsoportosíthatók legyenek, s a bútorzat és a berendezés

is könnyen átrendezhető legyen; kerülni kell a rögzített, beépített bútorzatot, a mozdíthatatlan világítótesteket. A legcélszerűbbnek látszik az úgynevezett nyílt alaprajz elvének a követése: az épületen belül csak a függőleges közlekedés és a vizesblokk helye rögzített, egyébként minden szabadon átrendezhető. Megjegyzem azonban, hogy ezt a követelményt nem okvetlenül szükséges minden esetben az egész épületre alkalmazni. Az épület térrendszerének kialakításakor nem egyes helyiségekben, hanem összefüggő övezetekben kell gondolkodni. Még az egyes övezeteket sem választják el egymástól szükségképpen mozdíthatatlan falak; a tagolást bútorzattal, üveggel, zajszigetelő és átlátszatlan szerelt térelválasztókkal kívánatos megoldani, hogy az övezeteket egymás terhére vagy javára növelni vagy csökkenteni lehessen.

A nyitott könyvtár legértékesebb szintjének a földszintet tekinti. Bizonyos túlzással azt is mondhatnánk, hogy minden, nyilvános szolgáltatást befogadó övezet kerüljön a földszintre. Ekkora nagyságrendű könyvtárak esetében, mint a megyei könyvtárak, ez aligha megvalósítható, részben a rendelkezésre álló telek méretei miatt, részben könyvtári üzemelési szempontok szólnak ellene: 2000–2500 négyzetméter egy-egy szint felső határa, de egyben optimális nagysága is. Következésképpen nem indokolt, hogy egy megyei könyvtár három-négy szintnél magasabb legyen. Mindenesetre a földszintre kell, hogy kerüljenek az olvasók legnagyobb tömegei által használt övezetek.

Lássuk az igényeket

Mint mondtam, a megyei könyvtár nyitottsága azt jelenti, hogy mindenki számára rendelkezésre áll, tehát a teljes igényskála kielégítésére kell felkészülnie. Közvetlen vonzáskörzete számára, – amely vonzáskörzet jó közlekedési adottságok esetén egyes irányokban a hagyományosnak tekintett másfél kilométeres sugarat jóval meghaladhatja, – alapfokú szolgáltatásokat nyújt, beleértve a gyerekkönyvtáriakat is. A város, valamint vonzáskörzete egész lakossága, szervei, szervezetei, intézményei és üzemei számára pedig a termelési, kutatási, képzési és továbbképzési, igazgatási és egyéb feladatokhoz szükséges szakirodalmi ellátást biztosít zömében közvetlenül, részben pedig az országos szakkönyvtárak szolgáltatásainak a közvetítésével, illetve vonzáskörzete könyvtári kooperációjában való részvétellel, sőt szervezői feladatok vállalásával.

Mit jelent ez a tétel a könyvtár nyilvános szolgálatát befogadó térrendszer szempontjából? Általános tapasztalat, hogy az olvasók – durván csoportosítva – kétféle indítékkal érkeznek a könyvtárba. Egyszer az a vágy hajtja őket, hogy szellemi felfrissülést találjanak, hogy általában tájékozódjanak a világ, a tudomány, a művészet legfrissebb eseményeiről, eredményeiről, nem a szakember szintjén, hanem az érdeklődő átlagember felkészültségével, hogy áttekintést szerezzenek a könyvtári dokumentumok által tükrözött objektív világról. Ebbe az indítékba jól beleillik a kommunikációs igény, a társadalmi életbe, csoportok tevékenységébe való bekapcsolódás, általában az emberi kapcsolatok kiépítésének szükséglete is. Másszor pedig egy meghatározott téma irodalmára van szükségük, egy bizonyos szerző munkássága érdekli őket, egy adott termelési, kutatási, tanulmányi feladat megoldásához keresik a vonatkozó információkat. E kétfajta igénytípus nem

állítható egymás alá vagy fölé, mivel egymás mellett élnek mindannyiunkban; természetes azonban, hogy színvonalbeli különbségek találhatók egyikben is, másikban is.

Ha kiindulópontul elfogadjuk ezt a megállapítást, akkor olvasói tereinket két nagy övezetre kell osztanunk. Az egyik — jobb szavunk még nincs rá — az általános részleg, a másik pedig a szakrészlegek övezete.

Az általános részleg mintegy az elosztó övezet folytatása. Itt nem a megszokott, szigorú könyvtári rend szerint helyeződnek el a dokumentumok, hanem szinte önmagukat kínálják az állványokon, polcokon. Csoportosításuk napi igényekhez és eseményekhez, az olvasói kérdésfeltevésekhez igazodik. E részleg állománya teljes egészében kölcsönözhető. Olvasói munkahelyek kialakítására itt nincs szükség, de bőségesen kell gondoskodni kényelmes ülőalkalmatosságokról a böngésző, beleolvasgató használók számára. A tanácsadó könyvtárosok számára az övezeten belül kell munkahelyet kialakítani térelválasztó elemekkel, de ők munkaidejük nagy részét az övezetben mozogva, az olvasókat tanácsokkal segítve töltik.

Szakrészlegek szervezésére az adott környezet tényleges szükségleteitől függően kerül sor. Valószínűsíthető, hogy társadalmi igények indokolják egy természettudományi-műszaki-gazdasági, egy társadalomtudományi, egy irodalmi-művészeti, egy zenei és egy helyismereti részleg létrehozását, de esetenként más tagolás is elképzelhető. Az épület szempontjából ez nem olyan lényeges. Formailag ugyanis hasonlítanak egymásra a szakrészlegek: tartalmazzák egy vagy több szakterület dokumentumait, mind a kölcsönözhetőket, mind pedig a csak helyben használhatókat. Az elosztó övezetből valamely szakrészlegbe belépő olvasó elhalad a kiszolgáló pont mellett, amely közvetlenül a részleg bejáratához telepítendő és a tájékoztató könyvtáros asztalából, a részleg katalógusaiból, a leggyakrabban használt kézikönyveket és nyilvántartásokat tároló bútorzatból áll. Ennek a pontnak lehetőleg közvetlen kapcsolata legyen a raktárhoz. A szakrészleg személyzetének külön munkaszobái is vannak. Az olvasóhelyek övezete, továbbá a helyben használható állomány, valamint a kölcsönözhető dokumentumok elvileg egymással párhuzamosan helyezkednek el. A szakrészlegek állományába a könyveken és a folyóiratokon túlmenően a nem hagyományos dokumentumok (mikrofilmek, prospektusok, audiovizuális anyagok, szabványok, szabadalmak, kivágatok, térképek stb.) is beletartoznak. Elhelyezésükre megfelelő célbútorzat szükséges. Ideális esetben minden részleg minden olvasóhelye rendelkezik a különféle nem nyomtatott dokumentumok használatához szükséges berendezések csatlakozóival, néhány olvasóhelyet azonban minden részlegben feltétlenül így kell felszerelni. Részlegenként négy-öt zajszigetelt egyszemélyes kutatófülkét is ki kell alakítani. Igen fontos, hogy gyorsmásoló berendezés jusson minden szakrészlegbe.

Az olvasó panasza

Sommázva a fentieket azt szeretnénk, hogy a nyitott könyvtár, s különösen a szakrészlegei — egyik kollégám szellemes meghatározásával élve, — valóban a város dolgozószobájává váljanak. Pontosan olyan környezetet kellene teremteni, — a könyvtáros és az építész együttes erőfeszítésével, — hogy a most következő olvasói kritika érvényét

veszítse. Hadd idézzem: „Hiába is akarnám titkolni: nem szeretek könyvtárba járni... Egyáltalán nem szeretek elmenni hazulról, fél órát utazni az egyre elviselhetetlenebb forgalmú városban, újabb fél órát a katalógusteremben keresgéeléssel tölteni, majd az esetleg – de csak esetleg! – megtalált könyv kérőlapját leadni, most újabb óra hosszát teljes tétlenségben arra várni, hozzák-e, vagy talán az egész küzdelem hiábavaló volt. Tegyük fel megkapom, haza is vihetem (újabb fél óra közlekedés), aztán egyszer majd vissza is kell hoznom: ha mindezt összeadjuk, egy munkára fordítható délelőtt mindenestül ráment arra, hogy egy adathoz vagy véleményhez sikerült hozzájutnom.

Megesik elvéte az is, hogy a könyvtáros közli: a könyv megvan ugyan, rendelkezésemre is áll, de csak ott a helyszínen, haza nem vihetem. No puff, most aztán meg vagyok löve. Könyvtárban dolgozni ugyanis nem tudok... Munkamódszeremhez tartozik, hogy hol leülök, hol fölállok, hol föl-alá sétálok, hol pipára gyűjtök, hol bekcacsolom a rádiót, vagy felrakok egy Vivaldi-lemezt,... köhögök, krákogok, egy-egy mondatot félhangosan fogalmazok meg, közben kinézek a konyhára, hogy mit csinál a feleségem, eszembe jut egy másik könyv adata, keresni kezdem a könyvet, és nem találom, aztán megtalálom, de nem is ebben van az adat – no nem, hát így a könyvtárban természetesen nem lehet viselkedni...”

Ugyan, s miért ne lehetne, kedves Benedek István, – mert az ő, ön- és könyvtár-írónikusan dohogó interjújából idéztem, amelyet a Könyvtáros című lapnak adott (Könyvtáros, 1978. 7.sz. 422–426.p.), – tényleg olyan teljesíthetetlenek az Ön kívánalmái? Tényleg az Ön hibája, hogy „megátalkodottsága” következtében el kell esnie a legfrissebb ismeretektől, amelyeket a szaklapok közölnek? Nem inkább az a könyvtár hibáztatható, amely nem képes az Önnek és sok-sok társának megfelelő munkakörülményeket nyújtani? No, az talán pillanatnyilag meghaladja erőnket, hogy a konyhai munkálatok ellenőrzésének lehetőségét is megszervezzük, de a többi panaszán a nyitott könyvtárnak lényegében segítenie kell.

Nagyon-nagyon megszívlelendő mindaz, amit Benedek István, s minden más könyvtárhasználó mond, mert a könyvtárat végülis az ő igényeihez igazodva kell kialakítani. Sokat tudunk már ezekről az igényekről, ha nem is mindent, s az új könyvtáráépületeket már ezek ismeretében szeretnénk megformálni.

Néhány neuralgikus pont

Például ma már nyilvánvaló, hogy a könyvtárhasználat nemcsak egyénileg, hanem csoportosan is történik. Szakkörök, továbbképzési együttesek, szemináriumok, iskolai osztályok és tanulókörök, munkabizottságok és más kisebb-nagyobb kollektívák vagy lazább csoportosulások keresik fel a könyvtárat, vagy alakulnak a könyvtár használói közül, s közösen végzik munkájukat, ami lehet tájékozódás, tanulás, szórakozás, önművelés a könyvtár adta előnyös környezetben, közvetlenül a dokumentumbázis közelében. Nem tudhatjuk le ezeket a csoportos használati igényeket – mint korábban véltük, – egy kisebb vagy nagyobb előadóteremmel. Ezen túlmenően a szakrészlegek mindegyikéhez, az állomány tövében kell egy csoportok befogadására alkalmas helyiség, ahol lehet

vitatkozni, zenét hallgatni, filmet vagy televíziót nézni, pályázatra előkészülni, szerkesztőbizottsági ülést tartani, könyvtárhasználati órát levezetni stb., stb.

Vagy vegyünk egy másik példát. Másképpen kell kezelnünk a gyerekrészeletet is, mint eddig tettük. Két fő hiba akadályozza e téren a nyitott könyvtár modelljének valóra-váltását. Az egyik a szegénységből fakad: ha nem volt elég pénz a tervezett beruházás teljes programmal való kivitelezéséhez, akkor igen sokszor a gyerekrészleg sínylette meg a kényszerű takarékoskodást. Még jó eset, ha csak a területét csökkentették radikálisan, s nem maradt ki teljesen az új könyvtárból. Kaptak ugyan máshol helyet a gyerekek, de a teljes és a nyitott könyvtár eszméje csorbát szenvedett: a fiatal olvasóktól elzártuk a könyvtár egészét, nem természetesen nőttek bele a könyvtár minden szolgáltatásába, megnehezítettük a szülők könyvtárhasználatát is, hiszen nem jöhettek gyerekeikkel együtt a könyvtárba. A másik hiba ott jelentkezett, hogy nem csatoltuk elég szervesen a könyvtár nyilvános térrendszeréhez a gyerekkönyvtárat, szinte idegen testként kezeltük az épületen belül. Külön ellenőrzési pont, sokszor külön bejárat, a gyerekolvasó nem használhatott bizonyos, csak a felnőttek rendelkezésére álló szolgáltatásokat. Nehogy félreértsenek: magam is ellene vagyok annak, hogy a gyerekek zavarják az elmélyült könyvtárhasználatot. Nem is fogják, ha az igényeik szerint kialakított tereket és szolgáltatásokat kínálunk nekik. De azt igenis kívánatosnak tartom, hogy a gyerekeknek szabad bejárásuk legyen a felnőtt részleg tereibe is, ha olyan igényeik vannak, amelyek kielégítésére a könyvtár ott készült fel. Ezért a gyerekrészleg ugyancsak közvetlenül csatlakozzék az elosztó övezetbe, s legyen felszerelve mindennel, ami az ottlétet vonzóvá teszi. Lehetővé kell tenni a családoknak, hogy együtt kereshessék fel a könyvtárat, hogy a szülő gyerekeivel együtt bemehessen a gyerekrészlegbe segíteni nekik könyvet választani, vagy bevihesse őket magával valamely szakrészlegbe, hogy megtanítsa őket annak használatára. És indokolt, hogy a legkisebbeket pedig egy gyermekmegőrzőre bízassa addig, ameddig ő a könyvtárban elfoglalja magát.

De menjünk tovább. Amikor korábban küszöb és lépcső ellen tiltakoztam, pszichológiai szempontból tettem. Van azonban egy sokkal nyomósabb érv is ellenük. Mi hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a társadalom nem csupa egészséges és fiatal emberből áll. Ez, sajnos, tükröződik környezetünk, városaink, közlekedési területeink és épületeink megformálásában is. Legalább a könyvtár használatát könnyítsük meg az öregek, mozgássérültek, tolókocsiban közlekedők, csökkent látóképességűek és világtalanok számára. Az csak előny, ha ezzel talán példát mutatunk mások számára is. Nem kezelhető statisztikai kérdésként ez a probléma, az alacsony százalékokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert mögötte emberek vannak. Bizton állítom, hogy nem anyagiakon, hanem szemléletmódon és törődésen múlik, hogy kinyissuk könyvtárainkat a fizikailag hátrányos helyzetű polgártársaink előtt is. Csak néhány apróságot sorolok fel ennek bizonyítására, mint például az egész épületen belül a küszöbök és fellépők kiiktatása (ez a könyvszállító kocsik közlekedése szempontjából is kívánalom), a nyilvános övezetekben lévő ajtók automatikus nyílása, a tolókocsis személyek részére speciális mellékhelyiségek berendezése, a lift megfelelő kialakítása (a könyvtárépítési irányelv személyliftet ír elő már két szint esetén is), a bejárathoz vezető rampa megfelelő lejtési szöge, lábakkal érzékelhető vezetősáv a könyvtár bejáratához és a könyvtáron belül azokhoz az övezetekhez, illetve szolgál-

tatásokhoz, amelyek a világtalanokat is érintik stb. Ha bárki túlzásnak és idealisztikusnak tartja ezt a gondoskodást, annak számos külföldi könyvtárápületet tudok példaként megmutatni.

Lényegileg jellemzi a nyitott könyvtárat az a vonása, hogy ő a város információs központja. Kétségtelen, hogy az információs funkció áthatja a könyvtár egész tevékenységét, s következésképpen jelen van minden terében, mégis, az elosztó övezethez csatlakozóan, a nyilvános szolgálat térrendszerében centrálisan elhelyezkedve találjuk az úgynevezett általános tájékoztatási részleget, amelynek igen összetett a szerepköre. Itt történik a könyvtárba belépők eligazítása, a könyvtárhasználattal kapcsolatos technikai tudnivalók megismertetése, az egyszerűbb kérdések gyors megválaszolása, a szakrészlegekhez nem utasítható általános jellegű bibliográfiai és faktográfiai tájékoztatás, itt található a könyvtár teljes állományát feltáró katalógusok, az általános bibliográfiák, kézikönyvek, lexikonok, adattárak és egyéb referenzs-művek, címtárak, nyilvántartások és kartotékok, itt intézik a könyvtárközi kölcsönzésre vonatkozó kéréseket, ide futnak be a városból és a megyéből telefonon érkező információs kérdések, egyszóval ez a könyvtár agyközpontja, amely szervesen együttműködik a szakrészlegek specializált tájékoztatási apparátusával. Gyorsmásoló, telexgép, a későbbiekben számítógépes terminál tartozik felszereléséhez.

Ennyi, amit most mondani tudok a nyitott könyvtár nyilvános szolgálatának tereiről. Minden bizonnyal az idők során változni fog ez a kép, mint ahogy a nyitott könyvtár modellje is változik a társadalmi szükségletek változásával együtt.

A színpalak mögött

A színpalak mögötti terek is legalább annyira fontosak, mint amelyekről eddig szó esett. Főbb egységeik a raktár, a munkahelyek, a műhelyek, a szociális helyiségek. Funkcionális összefüggéseik már meglehetősen tisztázottak, ezért csak néhány alaptételt ismételtek meg.

Helyes, ha a nyilvános szolgálat a raktárra támaszkodik, azzal közvetlen érintkezésben van. Nem számít szentségtörésnek, ha az olvasó is bemehet a raktárba, feltételezve, hogy az állomány valamiféle szisztematikus rendben van a polcokra téve. Feltétlen követelmény, hogy a raktárból hírközlési és szállítási vonalak vezessenek olyan lényeges helyekre, mint az ellenőrzési pont, az általános tájékoztatási részleg és a szakrészlegek kiszolgáló pontjai. Másfelől a munkahelyek övezete, ezen belül a gyarapító-feldolgozó részleg csatlakozik a raktárhoz. Sok vita folyt a raktár belmagasságáról: a légköbméterrel való takarékoskodás itt megengedi, hogy a mennyezet alacsonyabbra kerüljön. Ujabban azonban, éppen a flexibilitás és a szabad raktár elve értelmében, s miután állítólag kiderült, hogy nem jelent komoly pénzmegtakarítást viszonylag kisebb raktárnál, ha alacsonyabb a belmagassága, hajlamosak vagyunk a könyvtári födémeket azonos teherbírára és egymástól való távolságra méretezni. De erről még lehet vitatkozni. Sajnos, nem vitáztunk a raktár épületen belüli helyéről, hanem mintegy természetesen a földszinten jelöltük ki. Ezzel kétségtelenül megtakarítottunk valamit a szerkezeten, de értékes földszinti területeket vesztegettünk el a használók szempontjából.

Mint könyvtáros, csak azt kérhetem, ne spóroljuk el a munkahelyeket. A könyvtárban nem alkalmazhatók az általában érvényes irodai munkahelyi normatívák: könyvszállító kocsik, kartotékok, segédkönyvtárak igényelnek mind több négyzetmétert. Ugyanakkor bátrabban kellene kialakítani nagyobb, összefüggő irodai munkatereket, s a tagolást ezeken belül csak a bútorzatra bízni. Más összefüggésben már említettem, de megismétlem: a nyilvános szolgálat dolgozóinak munkahelyét a nyilvános szolgálat övezetéhez kell csatlakoztatni. Számomra nagyon vonzó megoldás az, ha a könyvtáros nem bújhat el az odujába, s ha éppen nem teljesít szolgálatot az olvasói térben, akkor is rákopoghasson bármely olvasó. A szolgálati övezetben lévő munkahelyek hagyományos csoportjához – igazgatóság, állománygyarapítási-feldolgozási osztály, módszertani osztály, gazdasági hivatal – valószínűleg előbb-utóbb hozzá kell illeszteni az úgynevezett falakon kívüli szolgáltatásokat befogadó tereket is: a városi fiókkönyvtárakat, valamint a városkörnyéki községek könyvtárait összefogó ellátási rendszer, a házhozkötött személyek szolgálata, a kórházi betegek ellátása, a bibliobuszok üzemeltetése munkahelyeken kívül raktári és garázsigényeket is támaszt. Természetesen felmerülhet az a gondolat, vajon e szolgáltatásokat nem lenne-e célszerűbb nem a drága, városközponti telken, hanem másutt elhelyezni.

A műhelycsoport méretezésénél különös súllyal esik latba az a tény, hogy a megyei könyvtár az egész megye könyvtárait szolgálja velük. Feltétlenül gondoskodni kell az állományvédelemhez (kötészet, restaurálás), a kiadványok és a nyomtatványok előállításához (műszaki szerkesztés, xeroxüzem, fotolaboratórium, sokszorosító), a dekorációs munkákhoz, a tervszerű megelőző karbantartáshoz, valamint az anyagraktárakhoz szükséges alapterületről.

Végül ne feledkezzünk meg azokról a helyiségekről sem, amelyek a könyvtári dolgozók jó munkahelyi közérzetéhez járulnak hozzá. Tapasztalataink szerint még a legújabb épült könyvtárainkban is meglehetősen szűkmarkúan bántak ezekkel a terekkel. A nemzetközi normaajánlások nagyobb könyvtárak számára dolgozónként 2 m^2 -t javasolnak melegítőkonyhára, étkezőre, egészségügyi szobára, kávézóra, zuhanyozóra, öltözőre. Ha ezt a szintet egy ugrással nem is tudjuk elérni, legalább igyekezzünk közelíteni hozzá.

Végül is hány négyzetméteres egy megyei könyvtár?

Ezzel nagy vonásokban áttekintettük a könyvtár térrendszerét; hátra van még annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mekkora is legyen az az épület, amely mindezeket az övezeteket befogadja, illetve hány négyzetmétert és légköbmétert kell az egyes övezetekre szánni. Ha akarom könnyű, ha akarom nehéz a választ megadni. Idézhetném egyszerűen a közművelődési könyvtárak építési szabványának (most irányelvként alkalmazható – a szerk.), az ÉSZ 204/4–75-ös számú tervezési előírások függelékét, amely nagyságrendi modelleket tartalmaz a felsőfokú településközpontok könyvtárai számára. Visszaemlékszem azonban, mennyi aggály támadt bennünk, amikor ezeket a csupán irányszámnak szánt alapterületi értékeket megállapítottuk. Végül is minden könyvtár egyedi intézmény, és társadalmi környezete, saját hagyományai, fenntartójának elvárásai határozzák meg funkciórendszerét, amely viszont alapul szolgál az egzakt méretezéshez. Egy ugyanis

bizonyos: ha tudom, mit várnak el a könyvtártól állományban, szolgáltatásokban, működésben, akkor teljes pontossággal meg tudom azt is mondani, hogy mindez mekkora alapterületen oldható meg. Ezért van az, hogy több tekintélyes szakember idegenkedik minden olyan könyvtári épületnormától, amely csak a lakosság létszámát veszi alapul és egy sommázott értéket rendel a települések bizonyos nagyságrendjeihez. Erre int a mi tapasztalatunk is: az új beruházásokat előkészítő szakmai programjaink kidolgozásakor először gondosan elemezzük az adott város és megye társadalmi, gazdasági, tudományos, közművelődési, oktatási szükségleteit, megvizsgáljuk a már működő könyvtári környezetet, más kulturális intézményeket, s ebből kíséreljük meg levezetni a megyei könyvtár konkrét, a csak arra a városra és vonzaskörzetére érvényes modelljét. S azután elemenként, az egyes funkciókhoz és szolgáltatásokhoz számítjuk ki a négyzetmétereket. Meg kell mondanom, hogy a konkrét elemzés után kialakuló épület nagyságrendje meghaladja azokat az értékeket, amelyeket elvontan, az általánosság szintjén állapítottunk meg. S higgyék el, mindkét esetben a legnagyobb takarékoszággal jártunk el. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy tényleg nem nyújtózkodunk tovább, mint ameddig a takarónk ér, ha összevetjük a mi szakmai programjainkban javasolt alapterületeket például a már megépült skandináv könyvtárakéval. Ha mi legnagyobb vidéki városainkba 6–8000 m²-es városi könyvtárat javasolunk, a skandináv államokban ilyen méretű épületet 50–70 ezer lakos számára emelnek. E számok realitását igazolja, hogy újonnan épített megyei könyvtáraink – egyelőre Miskolc és Nyíregyháza kivételével – máris nyomasztó helyhiánnyal küzdenek, s bővítési, sok esetben jelentős bővítési tervekkel kell foglalkozniuk.

Mindezeket figyelembe véve a megyei könyvtárak nagyságrendjét – függően a már említett tényezőktől – a 4500 m²-es alsó és a 8–10 ezer m²-es felső határ között kell megállapítani. Lehet, hogy nincs mód egyszerre előteremteni a beruházás fedezetét; mi könyvtárosok vagyunk annyira gyakorlatias emberek, hogy megértjük a körülmények szorítását, s elfogadjuk a több szakaszban felépülő, bővíthető könyvtárat. Hiszen ez egyik értelme a flexibilitás elvének is. Tulajdonképpen több megértést inkább a fenntartótól és az építészettől várunk: a bővítéshez szükséges alapterületet a fenntartó már a beruházás elhatározásakor tartalékolja, az építész pedig gondoljon utódjára, s könnyítse meg számára a bővíténi csatlakoztatását.

A könyvtár az intézmények együttesében

Azt hiszem, ilyen jelentőségű és nagyságrendű közintézmény, mint a megyei könyvtár esetében fel sem merülhet az a gondolat, hogy szervezeten vagy építészetileg integrálódjék más intézménnyel. Még ahol mutatkozott is külföldön ilyesfajta törekvés, ott is inkább épületegyüttesek létrehozásáról volt szó, vagy legfeljebb laza kapcsolatban álló – esetleg közös előtérrel összekötött – épülettömbökről. Én, ami engem illet, nem a többi kulturális intézmény látogatói közül várom a nyitott könyvtár újabb és újabb használói tömegét, – egyik szociológiai vizsgálatunk azt mutatta, hogy például a könyvtárak és művelődési otthonok látogatói köre túlnyomóan egybeesik, – hanem a kulturális szolgáltatásokkal még alig élők közül, de akik naponta vásárolnak, találkoznak, beszélgetnek,

ügyeiket intézik; az ő mozgáskörzetükben kell elhelyezni a könyvtárat, s nem egy kulturális fellegvárban.

A legdifferenciáltabb igénylistát a városok közönsége nyújtja be, s ennek az igénylistának egyetlen adekvát intézménye van, maga a város. Ebben az „intézményben” foglal el nem jelentéktelen helyet a könyvtár mint a városi élet egyik feltétele, az emberiség tárgyiasult emlékezete, a tapasztalatok átörökösítésének biztosítója, a szellemi élet bázisa.

Az alkotmányunkban biztosított művelődéshez való jog realizálásához jelentőségében az iskola mellett álló intézménynek tartom a könyvtárat, amely messze túlnőtt azon, hogy szabad időben gazdagok számára ingyenesen léleknevelő és szórakoztató olvasmányokat nyújtson. A modern társadalom óriási kínálata lecsökkenti az egy-egy szolgáltatás igénybevételére fordítható időt. A könyvtárnak sem az a célja, hogy minél több időt töltsenek az emberek olvasással, ha úgy tetszik, öncélú olvasással, hanem hogy minél többen, lehetőleg mindannyian éljenek a könyvtár szervezett információinak tömegével akkor, amikor tényleg szükségük van rá, elősegítendő személyiségük kifejlődését és a társadalomban végzett tevékenységüket. Ezt a célt kell szolgálnia a könyvtár épületének is.

ELADTÁK EGY KERÜLETI KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYÁT „az érdeklődő polgároknak” Neustadtban (NSZK). Höhn városrész könyvtára eddig a régi tűzoltólaktanyában működött, a rozoga épületet most le kellett bontani, s nem volt hova tenni a könyveket. (Buch und Bibliothek, 1981. 4.no.)

EURÓPÁBA IS BETÖRT AZ OCLC; szolgáltatásait a BLCMP (Birmingham Libraries' Co-operative Mechanisation Project) fogja továbbítani Nagy-Britannia könyvtárainak. A birminghami OCLC-iroda közvetlen vonalon kapcsolódik az ohiói központhoz, s az angol előfizetők saját termináljukon keresztül kereshetnek információt az OCLC adatbankjából.

(Library Association Record, 1981. ápr.)

A BRITISH LIBRARY AMERIKAI BARÁTAI nevű szervezet alakult 1980-ban. Fő célja, hogy magánszemélyek, vállalatok és alapítványok egyszeri vagy folyamatos megajánlásából olyan pénzalapot gyűjtsön, amelyből a BL kiegészítheti amerikai vonatkozású állományát (főként az 1880–1950 közötti anyag hézagosa). Elősegíti azt is, hogy a BL üzleti kapcsolatba kerülhessen speciális dokumentumok birtokában levő magángyűjtőkkel, könyvkereskedőkkel stb.

(Library Association Record, 1981. 6.no.)